

Герхард ТИР

ЗАКЛЕТВЕ И РЕШАВАЊЕ СПОРОВА  
У АНТИЧКОМ ГРЧКОМ ПРАВУ\*

превод и увод: Николина Радојевић\*\*

Герхард Тир (Gerhard Thür) је аустријски правни историчар који је рођен 3. јуна 1941. године у Салцбургу. Студирао је право на Универзитету у Бечу од 1960. године. Тирова специјалност је римско право и правна историја антике, посебно старогрчко право. Од 1965. године радио је као асистент на Институту за римско право у Бечу, а исте године је и докторирао на Универзитету у Фрајбургу, под менторством легендарног Ханса Јулијуса Волфа (Hans Julius Wolff). Убрзо је постао доцент на Правном факултету Универзитета у Бечу где је 1973. године хабилитован за професора римског права и античке правне историје. Тир је израстао у једног од најпрестижнијих савремених светских правних историчара, цивилиста, романиста, правних папиролога и епиграфичара. Он је 1974. постао члан Комисије за античку правну историју Аустријске академије наука (Kommission für Antike Rechts-

\* Рад је изворно објављен као Gerhard Thür, „Oaths and Dispute Settlement in Antic Greek Law”, Lin Foxhall and Andrew D. E. Lewis (eds.), *Greek Law in its Political Setting: Justifications not Justice*, Clarendon Press, Oxford 1996, 57–72. Доступан је у електронском облику у оквиру *Opera Omnia* (<https://epub.oeaw.ac.at/gerhard-thuer>) под бројем 112. Иста тема је даље развијана у раду Gerhard Thür, „Prozesseide im Gesetz Drakons und ihr Nachleben im klassischen Athen”, Heinz Barta, Martin Lang, Robert Rollinger (Hg.), *Prozessrecht und Eid. Recht und Rechtsfindung in antiken Kulturen I*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2015, 153–178, доступном у *Opera Omnia* као 331a.

\*\* Студент прве године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, nikiradojevic01@gmail.com

geschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), a 1978. године изабран је за редовног професора античке правне историје и грађанског права на Правном факултету Лудвиг-Максимилијан Универзитета у Минхену. Од 1984. до 1986. био је декан тог факултета, а 1992. добија посао професора на Правном факултету Универзитета у Грацу где је 2009. године добио и звање емеритуса. Тир је 1997. изабран за дописног члана Аустријске академије наука и именован за председника Комисије за античку правну историју. Био је гостујући професор на многим престижним светским универзитетима широм Европе и САД. Био је уредник и члан уређивачког одбора у многим престижним едицијама и научним часописима, а нарочито вреди истаћи његов дугогодишњи коуреднички рад у часопису *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*. Правни факултет Универзитета у Атини доделио му је почасни докторат 27. маја 2009. године, а 21. маја 2012. године промовисан је и у почасног доктора Универзитета у Београду. Већ око три деценије професор Тир одржава чврсте везе са Правним факултетом Универзитета у Београду.

Објавио је три рада у часопису *Анали Правног факултета у Београду* („Смртна казна за убиство у античкој Атини”, 3/88, у преводу покојне проф. др Јелене Даниловић, „Уговор о искоришћавању рудника из атинског права (IG II<sup>2</sup> 411)” 1/2007, у преводу проф. др Симе Аврамовића и „How to Lease an Orphan’s Estate in Classical Athens”, 3/2010.)

Усрдно је помагао српским колегама у набављању литературе, нарочито младима, помагао је при остваривању неопходних контаката са другим иностраним професорима, снабдевао је библиотеку Правног факултета у Београду многим важним публикацијама у време када због санкција није био могућ увоз литературе.

Поред научног доприноса професор Тир гаји и искрено пријатељство и поверење према Србији, српској академској заједници и нарочито Правном факултету Универзитета у Београду.

Професор Тир у овом тексту анализира решавање спорова у раном грчком праву, ослањајући се пре свега на Илијаду, Драконове законе и Горгински законик и побијајући неке дотад устаљене претпоставке о старогрчком процесном праву. Рад се фокусира на улогу заклетви у поступку, од времена кад је улога магистрата била само да одреде која ће странка положити заклетву до атинског решења по којем су се обе странке закљичале, па су поротници гласали чија је заклетва боља. Колико су заклетве биле значајне говори чињеница да је странка којој је додељено право полагања заклетве имала могућност да буде донета пресуда у њену корист. Такође, рад се бави уклањањем несавршености у судском поступку, мерама против кривоклетства, улогом истора и сл, те као такав представља незаобилазно штиво за свакога кога занима правосуђе античке Грчке.

Gerhard THÜR

## OATHS AND DISPUTE SETTLEMENT IN ANCIENT GREEK LAW

### 1. INTRODUCTION

As a lawyer I feel a little uncomfortable when addressing historians. Our common interest is, generally speaking, human behaviour. The historian is interested in its descriptive aspect, 'as it is or was', the lawyer in a normative one, 'as it ought to be' (cf. Foxhall, this volume). A legal historian falls between the two stools; my field of study is law as part of everyday life in Greek antiquity – 'law as it was'. Naturally I am also concerned with the ideas the ancient Greeks had about what law ought to be. One might expect to find such ideas in the writings of the Greek philosophers, but in fact the Greek philosophers never considered everyday legal problems in the ways ancient Roman jurists did and modern jurists continue to do. Consequently one has to reconstruct both the details and the principles of Greek law by studying every available source: literature (including philosophy), inscriptions, papyri – evaluating every piece of evidence in its special local and temporal context. The so called legal texts – laws (*nomoi*), contracts, judgments, and forensic speeches – are no more significant than epic, lyric, tragic, or historiographic writings. References to the principles of Greek law as an everyday phenomenon may be found in all sorts of statements of ancient Greek contemporaries. From the beginning of this century legal historians, particularly Ernst Rabel and Hans Julius Wolff, have emphasized that modern legal categories are not adequate tools with which to understand ancient Greek legal sources.

To reveal the disguised structures of individual human communities is the common task of both legal history and anthropology. Why should they not be combined? Louis Gernet, who was above all a superb classicist, achieved it very successfully. Efforts are now being made by David Cohen and Michael Gagarin, in very different ways, and also by Uwe Wesel. Some of these adopt approaches which appear to me to be dangerous. There is in particular a risk in turning to anthropological analysis before all the evidence of the Greek sources has been exhausted. It is easier to

Герхард ТИР

## ЗАКЛЕТВЕ И РЕШАВАЊЕ СПОРОВА У АНТИЧКОМ ГРЧКОМ ПРАВУ

### 1. УВОД

Као правник, осећам се помало нелагодно када се обраћам историчарима. Наш заједнички предмет интересовања је, уопштено говорећи, људско понашање. Историчара занима описни аспект људског понашања – „како јесте или како је било”, а правника нормативан – „како треба да буде” (упор. Фоксхол (*Foxhall*), у овом зборнику). Правни историчар потпада негде између; моје поље истраживања је право као део свакодневног живота у античкој Грчкој – „право какво је било”. Наравно, занимају ме и идеје које су древни Грци имали о томе какво би право требало да буде. Могло би се очекивати да се такве идеје могу наћи у списима грчких филозофа, али грчки филозофи заправо никада нису разматрали свакодневне правне проблеме онако како су то радили древни римски правници, а наставили савремени правници. Због тога треба подробно испитати принципе грчког права проучавањем сваког доступног извора: књижевних дела (укључујући и филозофска), епиграфских текстова, папируса – а доказ је потребно вредновати у његовом месном и временском контексту. Такозвани правни текстови – закони (*номои*), уговори, пресуде и судски говори, нису ништа значајнији од епских, лирских, трагичних или историографских списа. Позивање на начела грчког права као на свакодневну појаву може се пронаћи у свим врстама записа древних грчких савременика. Од почетка овог века правни историчари, посебно Ернст Рабел (*Ernst Rabel*) и Ханс Јулиус Волф (*Hans Julius Wolff*), наглашавали су да савремене правне категорије нису адекватни алати помоћу којих можемо разумети старогрчке правне изворе.

Откривање прикривених структура појединачних људских заједница је заједнички задатак правне историје и антропологије. Зашто се онда не би удружиле? Луј Жерне (*Louis Gernet*), који је пре свега био врхунски класичар, био је у томе веома успешан. Данас напоре улажу и Дејвид Коен (*David Cohen*) и Мајкл Гагарин (*Michael Gagarin*), на веома различите начине, а такође и Уве Везел (*Uwe Wesel*). Неки од њих су усвојили приступе који ми се чине опасним. Нарочито постоји ризик од окретања антрополошкој анализи пре него што

consult an anthropological textbook for quick information than dozens of Greek lexicons and indexes, even if these are computerized. Similarly, comparative legal history, for instance the ancient Near Eastern cuneiform law, is increasingly ignored. Serious legal anthropology in the field of ancient Greek law must, therefore, be kept within reasonable bounds, whilst home-made and second-hand anthropology must be kept outside them. What is required for legal history is firsthand discussion between the two disciplines.

I am first going to deconstruct some reconstructions of legal procedure in Homeric times. Dispute-settlement theories are closely linked to theories on the beginnings of the state, the polis. Here too some ideas need to be deconstructed. Secondly I will try to reconstruct early Greek dispute settlement in a more convincing manner, but whether this should lead to a reconstruction of the origins of the polis is beyond my purpose here.

## 2. DECONSTRUCTION

The central sources to be discussed are Homer, *Iliad* 23 and 18, the law of Drakon, and the code of Gortyn, ranging from 700 to 450 BC. Before considering these texts, however, I will summarize the three main streams of interpretation which have held sway during the last hundred years. Until 1946 the common opinion was as follows: in order to settle disputes in prehistoric times individuals could voluntarily waive self-help and resort to arbitration. Gradually, under the influence of public opinion, the litigants were deprived of the use of private force and compelled to submit their disputes to the authorities. The leaders of the primitive community were determined on as the arbitrators. After the consolidation of the state, this jurisdiction became a legal institution and passed from the early monarchs to aristocratic city magistrates before finally falling to the popular courts. What a wonderfully evolutionary picture! The main authority is Homer, *Iliad* 18. 501: ‘and each desired to win the case on the word of an *istor*’ (ἄμφω δ’ ἰέσθην ἐπὶ ἴστορι πείραρ ἐλέσθαι) where *istor* is understood to mean ‘arbitrator’.<sup>1</sup>

In a pioneering article Wolff (1946) objected that it seemed unlikely that a mere tendency towards arbitration would have been sufficient for successfully suppressing anarchy. If, on the other hand, such a success had been achieved, why should the state have troubled to put its authority

---

1 Hesiod, *Works and Days* 35 – 6, is taken to represent an intermediate stage of ‘obligatory arbitration’ found especially in Boeotian society.

се исцрпу сви докази из грчких извора. Једноставније је консултовати антрополошки уџбеник да би се брзо дошло до информација него десетине грчких лексикона и списа, иако су дигитализовани. Слично томе, упоредна правна историја, попут, рецимо, древног блискоисточног клинописног права, све се више игнорише. Озбиљна правна антропологија у пољу старогрчког права мора се, према томе, држати у разумним границама, док се „домаћа” и „половна” антропологија морају држати ван њих. Оно што је потребно за правну историју је непосредна дискусија између ове две дисциплине.

Ја ћу прво деконструисати неке реконструкције судског поступка из хомерског доба. Теорије решавања спорова уско су повезане са теоријама о почецима државе – полиса. И овде је потребно разложити неке идеје. Друго, покушаћу да реконструишем решавање спорова у раном грчком праву на убедљивији начин, а да ли би то могло да доведе и до реконструкције теорија о пореклу полиса, изван је сврхе овог рада.

## 2. ДЕКОНСТРУКЦИЈА

Главни извори о којима ће се расправљати су Хомер, *Илијада* 23 и 18, Драконови закони и Гортински законик, дакле период од 700. до 450. године п.н.е. Пре разматрања ових текстова, укратко ћу објаснити три главне струје тумачења које су владале током последњих сто година. До 1946. године уобичајено мишљење је било следеће: како би се разрешили спорови у праисторији, појединци су могли да се добровољно одрекну самопомоћи и прибегну арбитражи. Постепено, под утицајем јавног мњења, странке су изгубиле могућност да користе приватну силу и биле су принуђене да решавање својих спорова препуштају лицима са одговарајућим ауторитетом. Старешине примитивне заједнице биле су одређиване за арбитре. После настанка државе, ова надлежност постала је институционализована и прешла из руку раних монарха на аристократске градске магистрате, пре него што је коначно стигла до народних судова. Каква чудесна еволуција! Главни ауторитет је Хомер, *Илијада* 18. 501: „и сваки је желео да добије спор на основу речи *istor-a*” (ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἴστορι πεῖραρ ἔλεσθαι), где се *istor* тумачи као „арбитар”.<sup>1</sup>

У једном пионирском чланку, Волф (1946) је приговорио да је мало вероватно да би пука наклоњеност арбитражи била довољна за успешно сузбијање анархије. Да се увођењем арбитраже заиста постигао такав успех, зашто би држава уопште онда улагала велике напоре да потпуно функционалан систем приватне арбитраже додатно

1 Хесиод, *Послови и дани* 35–6, сматра се за средњу фазу „обавезне арбитраже” која се посебно проналази у беотском друштву.

behind a working system of private arbitration? Further, Wolff drew attention to the fact that everywhere in the Greek *polis* self-help had existed for a long time even up to the historic period. In his opinion the princes had never acted as arbitrators. They ensured social peace by granting an accused person a kind of temporary 'police protection' from acts of revenge. The princes, as public authorities, controlled self-help; after examining the legal position they would either permit or prevent recourse to self-help. Wolff supposed a direct development from Homeric times to the classical *polis*. In his opinion the *istor* of *Iliad* 18. 501 is not an arbitrator but a person with direct knowledge of the facts who is a means of bringing about an immediate decision. Wolff's theory won considerable support amongst legal historians. The first objection was raised by a philologist, Hildebrecht Hommel (1969).<sup>2</sup> For Hommel *Iliad* 18.501 can only be understood as a voluntary submission to arbitration. In the Homeric *polis* disputes were settled by compromise; each litigant had to meet his opponent half-way. They both had to choose from amongst several settlements proposed by the elders (*gerontes*). The dispute was settled when the litigants both accepted one of the proffered settlements. In 1970 I made some, apparently ineffective, objections to Hommel's theory (Thur 1970; cf. now, Thur 1989 and 1990). How can the method of dispute settlement he assumes work if each plaintiff compromises whether right or wrong, and more or less automatically obtains a half of what he demands, for simultaneously the defendant loses to the same extent? My proposed solution, differing from both Wolff and Hommel, was that normally disputes were settled by decisory oaths. Further discussion, by amongst others Talamanca (1979), has followed this particular path.

Recently two scholars, Gagarin (1986) and Stahl (1987), have independently returned to Hommel's arbitration theory. The main difference from Hommel is that neither relies on nineteenth-century evolutionary models but rather upon anthropology: forced by public opinion, litigants voluntarily submitted their dispute to the elders of Homeric society. Jointly both litigants chose one of the proposed settlements to decide the dispute. Gagarin (1986: 20) understands this arbitration to be a 'formal, public procedure', whilst Stahl calls it a 'pre-state procedure' (1987: 167)– the difference seems mererly a matter of definition. Gagarin may have in some ways the better case, but I do not want to insist on this. More important is the manner in which both deal with the question of the oaths.

2 Hommel (1928) first advanced this view; see now van Effenterre (1994) and Thur (1994).

обезбеди својим ауторитетом? Даље, Волф је скренуо пажњу на чињеницу да је свуда у грчком полису самопомоћ постојала већ дуго, чак и до историјског периода. Према његовом мишљењу, владари никада нису били арбитри. Друштвени мир су обезбеђивали тако што су оптуженом одобравали неку врсту привремене „полицијске заштите” од освете. Владари су, као носиоци јавне власти, контролисали самопомоћ; након испитивања правне позиције странака или би дозволили или спречили прибегавање самопомоћи. Волф је претпоставио директан „скок” од хомерских времена до класичног полиса, без значајне еволуције процедуре. По његовом мишљењу, *istor* из *Илијаде* 18.501 није арбитар, већ особа која има непосредно сазнање о чињеницама и која омогућава моментално доношење одлуке.

Волфова теорија добила је значајну подршку међу правним историчарима. Прву замерку изнео је филолог Хилдебреخت Хомел (*Hildebrecht Hommel*, 1969).<sup>2</sup> За Хомела, *Илијада* 18.501 се може разумети само као добровољно подвргавање арбитражи. У хомерском полису спорови су решавани компромисом; странке су морале да се сретну на пола пута и да одаберу између неколико нагодби које би предложиле старешине (*gerontes*). Спор је био решен када би странке прихватиле једну од понуђених нагодби. Године 1970. изнео сам неке, очигледно неефикасне, примедбе на Хомелову теорију (*Thür* 1970; упор. са *Thür* 1989. и 1990). Како је такав начин решавања спорова могао бити делотворан, ако би сваки тужилац морао да пристане на компромис, независно од тога да ли је у праву или не, и тиме мање-више аутоматски добијао половину онога што је захтевао, а истовремено би и тужени губио у истој мери? Моје предложено решење, за разлику од Волфа и Хомела, било је да су се спорови обично решавали „одлучујућим заклетвама” (*decisory oaths*). Даља дискусија, којој се прикључио и Таламанка (*Talamanca*, 1979), кренула је управо овим путем.

Недавно су се два научника, Гагарин (1986) и Штал (*Stahl*, 1987), вратили Хомеловој теорији арбитраже. Главна разлика у односу на Хомелову теорију је у томе што се ни један ни други не ослањају на еволуционе моделе створене у деветнаестом веку, већ на антропологију: присиљене од стране јавног мњења, странке су добровољно препуштале решавање спора старешинама у хомерском друштву. Да би се спор решио, обе странке су заједно бирале једно од предложених решења. Гагарин (1986: 20) ову арбитражу схвата као „формални, јавни поступак”, док је Штал назива „преддржавним поступком” (1987: 167) – разлика је, чини се, само у дефиницији. Гагариново схватање је можда на изванредан начин основаније, али не желим да инсистирам на томе. Важнији је начин на који се обојица баве питањем заклетве.

2 Хомел (1928) је први изнео ово гледиште; види Ван Ефентере (*van Effenterre*, 1994) и Тир (1994).



Gagarin discovered some examples of oaths of denial. In his list of eight main elements of procedure in what he calls 'pre-writtenlaw society', oaths figure as number 6: 'an oath of denial may be sworn or asked for by one of the parties, though this oath does not necessarily decide the case' (1986: 43). One should note, though, that a lawyer only speaks of an 'oath of denial' or exculpatory oath when the defendant is automatically exonerated by swearing it. Gagarin is correct to say that no early literary source explicitly states that a certain oath, if sworn, will be decisive. He gives only one example of an oath of denial sworn by a defendant and, as he says, this does not settle the case (1986: 40). But this is not at all conclusive. In the *Homeric Hymn to Hermes* the new-born god does not swear the great oath of innocence as Gagarin implies but is only said to be ready to swear it (4. 383). Hermes clearly does not interrupt his speech for a swearing ceremony. So we may ignore Gagarin's non-decisive oath of denial.

Stahl (1987: 166, 168) explains the oaths of his 'pre-state procedure' in another way: as in classical Athens, in the earlier procedure each party had to swear a preliminary oath. Consequently, these two opposite oaths sworn at the commencement of an arbitration could by no means be decisive. But Stahl is not able to provide a single piece of evidence for such preliminary oaths in Homer. I shall demonstrate later that the double oath is nothing other than a relatively late institution created especially to avoid the decisory oath taken by one litigant only. It is very unlikely to date back to Homeric times.

To sum up, Wolff's argument that there is no development from Homer to the self-help in the later Greek *polis* is conclusive against the various theories based upon arbitration. Furthermore, the proposition that in *Iliad* 18 the litigants themselves jointly choose a settlement from amongst several proposed has no parallel in legal anthropology. So far as I can see, Tiv litigants-quoted by Gagarin (1986: 31) as his best comparative example-go around from one elder to another until they find a convenient person, not a settlement. Just as unconvincing are the 'big men' cited by Stahl (1987: 169- without a source; perhaps a quotation derived third-hand from Wesel).<sup>3</sup> On the other hand Wolff's theory that in early Greek society the authorities granted the defendant temporary police protection has no better support. In later times sanctuaries protected accused persons by giving them asylum, and, as mythology teaches, this was an old custom.

3 Gagarin is generalizing his model. But starting from his own premisses, there could never be an unjust judgement of the kind of which Hesiod (*Works and Days* 219, 250), for example, speaks. How can a judgement be 'crooked' if either party is free to reject it?

Гагарин је открио неке примере „заклетве порицања”. На његовој листи од осам главних елемената поступка у ономе што назива „друштвом пре писаних закона”, заклетве се појављују под бројем 6: „Једна од странки може положити или затражити заклетву порицања, мада ова заклетва не мора нужно да буде и одлучујућа” (1986: 43). Треба напоменути, међутим, да правник говори о „заклетви порицања” или пургаторној заклетви само када се окривљени аутоматски ослобађа њеним полагањем. Гагарин је у праву када каже да ниједан рани писани извор изричито не наводи да ће одређена заклетва, ако се положи, бити „одлучујућа”. Он даје само један пример пургаторне заклетве коју је положио окривљени и која, како каже, није аутоматски повлачила са собом и окончање спора тј. доношење пресуде (1986: 40). Али ово није довољно за извођење коначних закључака. У Хомеровој *Химни Хермесу* новорођени бог не полаже велику заклетву невиности, како Гагарин подразумева, већ се само каже да је спреман да је положи, уколико је потребно (4. 383). Хермес очигледно није прекинуо свој говор да би приступио церемонији полагања заклетве, тако да можемо занемарити Гагаринову „неодлучујућу” пургаторну заклетву.

Штал (1987: 166, 168) објашњава заклетве свог „преддржавног поступка” на други начин: као и у класичној Атини, у раном поступку свака странка је морала да положи прелиминарну заклетву. Сходно томе, ове две супротстављене заклетве положене одмах на почетку арбитраже никако нису могле бити „одлучујуће”. Али Штал није успешан у пружању било каквог доказа о постојању прелиминарне заклетве код Хомера. Касније ћу показати да двострука заклетва није ништа друго до релативно касно настали институт, створен посебно да би се избегла „одлучујућа заклетва” коју је полагала само једна странка. Врло је мало вероватно да он датира из хомерских времена.

Да направимо кратак преглед – Волфов аргумент да нема промена од времена Хомера до употребе самопомоћи у каснијим грчким полисима говори против различитих теорија заснованих на арбитражи. Даље, тврдња да у *Илијади* 18 странке у спору заједно бирају нагодбу између неколико предложених, нема паралелу у правној антропологији. Колико видим, странке код народа Тив, које је Гагарин (1986: 31) дао као свој најбољи упоредни пример, иду од једног до другог старешине, све док не нађу погодну особу (која ће умети да пресуди – прим. прев.), а не нагодбу. Подједнако неуверљиви су и „велики људи” које наводи Штал (1987: 169 – без извора; можда је цитат изведен из Везела, из треће руке).<sup>3</sup> С друге стране, Волфова теорија да су власти у раном грчком друштву одобравале оптуженом

3 Гагарин уопштава свој модел. Али чак и кад би се пошло од његове премисе, никако није могло доћи до неправедних пресуда налик онима о којима Хесиод (*Послови и дани*, 219, 250), на пример, говори. Како пресуда може да буде „непоштена” ако обе стране имају слободу да је одбију?

### 3. RECONSTRUCTION

I now proceed to adduce evidence for a better theory, which goes further than my previous attempt. First I shall briefly summarize. Voluntary resort to arbitration or compromise did no doubt play an important part in early Greek society and later on as well. If no peaceful agreement could be achieved the prosecutor was allowed to use private force against his opponent; but before he was allowed to do so some authority had to decide in a formal procedure whether self-help was legal or not in that case. In democratic Athens the magistrates brought the cases before a popular court. By voting the defendant guilty the jurors opened the way for the private use of force. In contrast, in early Greece magistrates did not decide cases themselves. Rather they would formulate an oath and decide which of the litigants was to submit to taking it. This- as I shall show- is the meaning of *dikazein* ('to decide'). *Dikazein* in fact means to swear to the facts of the case by an appropriate deity, sometimes with the addition of sanctions for falsity. If the oath was successfully taken the party swearing won the case and no further judgement was necessary. Technically I call this type of judgement a *Beweisurteil*, for which the term 'medial judgement' has been used in analysis of the early common law. It is so called because the magistrate does not decide on guilt or innocence but only gives a judgement about the oath-formula which, if taken, will automatically resolve the dispute. Wolff understood *dikazein* differently: the authorities 'allowed or forbade self-help' after a formal proof. In my opinion, self-help was not controlled by police protection or any question of permission or prohibition by any authorities. A prosecutor was only allowed to use private force after he had obtained divine legitimation by an oath. Punishment by an offended god was a real threat to people in archaic times.

What evidence can be provided for my theory that oaths played a substantial part in early Greek dispute settlement? Before discussing the earliest sources it might be of some interest to ask how Greek authors of the fourth century BC saw their own legal history. Both Plato and Aristotle wrote about early dispute settlement. One must keep in mind, however, that in their time *dikazein* was used merely for the verdict given by a popular court. No Athenian magistrate was competent to *dikazein* a lawsuit. Terminology and principles of legal procedure certainly had changed during the 350 years since Homer. Did fourth-century writers know more about it than we do? Clearly they knew a lot, but they may have misunderstood much also.

привремену „полицијску” заштиту нема ништа бољу подршку. У каснијим временима светилишта су штитила оптужене дајући им уточиште, а како митологија каже, то је био стари обичај.

### 3. РЕКОНСТРУКЦИЈА

Сада ћу навести доказе за једну бољу теорију, која иде даље од мог претходног покушаја. Прво ћу да резимирам. Добровољни прелаз на арбитражу или компромис играо је без сумње важну улогу у раном грчком друштву, а такође и касније. Ако се није могло доћи до мирног споразума, тужилац је могао користити приватну силу против свог супарника; али пре него што би му то било допуштено, власт је морала да одлучи у формалном поступку да ли је у том случају самопомоћ била законита или не. У демократској Атини магистрати су износили случајеве пред народни перотни суд. Доношењем осуђујуће пресуде, порота је отварала пут за коришћење приватне силе против оптуженог. Насупрот томе, у раној Грчкој, магистрати нису сами одлучивали о случајевима. Прво би срочили заклетву, а онда одлучили која странка је морала да је положи. Ово је, као што ћу показати, значење израза *dikazein* (одлучити). *Dikazein* у ствари значи заклетви се одговарајућим божанствима у вези са чињеницама спора, што је некада било праћено и санкцијама у случају изношења неистине. Ако би се заклетва успешно положила, страна која ју је положила сматрала се победником у спору и даље суђење није било потребно. Технички, овај начин пресуђивања зовем *Beweisurteil*, за који се користио термин „медијална пресуда” у анализи раног обичајног права. Тако је назван зато што магистрат није одлучивао о невиности или кривици, већ је само одлучивао о формули заклетве која је, ако би се положила, аутоматски решавала спор. Волф је схватио *dikazein* другачије: као „дозволу или забрану коришћења самопомоћи” после формалног изношења доказа. По мом мишљењу, самопомоћ није зависила ни од „полицијске” заштите ни од дозволе или забране од стране било какве власти. Тужиоцу је било дозвољено да користи приватну силу само након што би добио божанску дозволу путем полагања заклетве. Увређени бог и његова казна представљали су озбиљну претњу људима старих времена.

Какви докази се могу пружити у корист моје теорије да су заклетве играле битну улогу у решавању спорова у раном грчком праву? Пре упуштања у анализу најранијих извора, можда би било корисно истражити шта су грчки аутори 4. века пре н.е. мислили о сопственој правној историји. И Платон и Аристотел писали су о решавању спорова у раном праву. Мора се упамтити, међутим, да је у њихово време *dikazein* коришћен само за пресуду донету од стране народног суда. Ниједан атински магистрат није имао надлежност да пресуди (*dikazein*) у спору. Терминологија и начела правне процедуре

The source generally considered the most important is Aristotle, *Constitution of the Athenians* 3. s (but cf. also *Politics* 1 298 a9 – 31):

κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς κρίνειν καὶ οὐ ὥσπερ νῦν προανακρίνειν.

They also had the power to give final judgement in lawsuits and not as now merely to hold a preliminary trial.

In the fourth century BC there were two stages leading to a verdict by a popular court: first, the litigants had to meet before a magistrate in a preliminary session, called *anakrasis* (examination) or *prodikasia* (preliminary hearing)-Aristotle combines both words in a neologism *proanakrinein* (preliminary examination); second, the litigants pleaded before a popular court of at least 200 jurors, who gave their verdict by voting simply 'yes' or 'no'. Before Drakon, Aristotle says – and modern scholarship agrees with him – the Athenian archons (magistrates) had the authority to settle disputes within their own competence: *krinein* (to decide). Solon was the first to introduce the decision by a popular court, the Heliaia. But to me it seems suspicious that Aristotle does not use the word *dikazein* which we find in the law of Drakon (IG P104. 10–11); furthermore a law of Solon entitles the archons to act as *dikastai*, 'judges' (Demosthenes 23. 28). So we should expect to find *dikazein* in Aristotle too. It seems probable that some of the detail given by Aristotle is also misleading.

In the third book of his *Politics* (128 5 b9 – 12) Aristotle is dealing with the monarchy. In ancient times, he says, kings also gave judgements in lawsuits; *krinein* ('to decide') again.

κύριοι δ' ἦσαν τῆς τε κατὰ πόλεμον ἡγεμονίας καὶ τῶν θυσιῶν ὅσαι μὴ ἱερατικαί, καὶ πρὸς τούτοις τὰς δίκας ἔκρινον· τοῦτο δ' ἐποίουν οἱ μὲν οὐκ ὀμνύοντες οἱ δ' ὀμνύοντες, ὁ δ' ὄρκος ἦν τοῦ σκῆπτρου ἐπανάτασις.

And they held the supreme command in war and had control over all sacrifices not in the hands of the priests and moreover decided lawsuits; some gave judgement without an oath some on oath, the oath was taken by holding up a sceptre.

Here the philosopher goes into some detail. Judgement is said to be given partly on oath. Such an oath taken by a judge is known only from a single archaic Greek source, the law code of Gortyn (IC IV 72), e.g. col. I I 7–24:

αἱ δέ κ' ἀντὶ δόλοι μολίωντι πονίοντες Ἐὸν Ἐκατέρως ἔμεν „ αἱ μὲν κα μαίτυς ἀποπονεί, κατὰ τὸν μαίτυρα δικάδδεν, αἱ δέ κ' ἔ ἀνποτέροις ἀποπονίοντι ἔ μεδατέροι, τὸν δικαστὰν ὀμνύντα κρίνεν.

су се свакако променили у периоду од 350 година након Хомера. Да ли су писци четвртог века знали више о томе него што ми сада знамо? Очигледно су знали доста, али су можда исто толико и погрешно схватили. Извор који се генерално сматра најважнијим је Аристотел, *Устави Аџински* 3. 5 (али и *Полиџика* I 298<sup>a</sup> 9–31):

κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς κρίνειν καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν προανακρίνειν.

Такође су имали моћ да доносе коначну пресуду у споровима, а не само да одрже претходни поступак, као данас.

У 4. веку пре н.е. постојале су две фазе судског поступка пред народним поротним судом (Хелиејом – прим. прев.) који је водио до доношења пресуде: прво, странке би се сусреле пред магистратом на својеврсном претходном поступку, који се звао *anakrasis* (испитивање) или *prodikasia* (прелиминарно саслушање) – Аристотел комбинује ове две речи у неологизму *proanakrinein* (прелиминарно испитивање); друго, странке би се изјасниле пред поротним судом сачињеним од бар 200 поротника, који су доносили пресуду једноставно гласајући са „да” или „не”. Пре Дракона, како Аристотел каже, и модерна наука се слаже са њим, атински архонти (магистрати) имали су овлашћење да решавају спорове у оквиру сопствене надлежности: *krinein* (одлучити). Солон је био први који је Хелиеји дао право пресуђивања. Али, по мом мишљењу, сумњиво је то што Аристотел није употребио реч *dikazein* коју налазимо у Драконовим законима (IG I 3 104.10–11); штавише, један Солонев закон даје овлашћења архонтима да поступају попут *dikastai*, судија поротника (Демостенов говор: Dem 23. 28). Тако да је некако очекивано да ћемо *dikazein* пронаћи и код Аристотела. Сасвим је могуће да су неки детаљи које нам Аристотел наводи обмањујући.

У трећој књизи свог дела *Полиџика* (1285<sup>b</sup> 9–12) Аристотел се бави монархијом. Он тврди да су у древним временима краљеви такође доносили пресуде у споровима, и опет користи израз „*krinein*” (одлучити).

κύριοι δ' ἦσαν τῆς τε κατὰ πόλεμον ἡγεμονίας καὶ τῶν θυσιῶν ὅσα μὴ ἱερατικά, καὶ πρὸς τοῦτοις τὰς δίκας ἔκρινον· τοῦτο δ' ἐποίουν οἱ μὲν οὐκ ὀμνύοντες οἱ δ' ὀμνύοντες, ὁ δ' ὄρκος ἦν τοῦ σκήπτρου ἐπανάτασις.

Они су имали и врховну команду у рату и надзирали су сва жртвовања, изузев оних у рукама свештеника, а додатно су и одлучивали у споровима: неки су судили без заклетве, неки са заклетвом, а она се полагала уз држање скиптра.

Овде филозоф постаје нешто детаљнији. Пресуда је наводно давана делимично под заклетвом. Таква заклетва, коју је полагао судија, позната је само из јединог сачуваног архаичног грчког извора, Гортинског законика (IC IV 72), нпр. у првој колумни, у редовима 17–24:

αἱ δὲ κ' ἀντὶ δόλοι μολίοντι πονίοντες Ἐὸν Ἐκάτερος ἔμεν „ αἱ μὲν κα μαίτυς ἀποπονεῖ, κατὰ τὸν μαίτυρα δικάδδεν, αἱ δὲ κ' ἔ ἀνποτέροις ἀποπονίοντι ἔ μεδατέροι, τὸν δικαστὰν ὀμνύντα κρίνειν.

And if they are in dispute about a slave each declaring that it is his, the judge is to give judgement according to the witness. If there be witness but the decision is to be on oath if the evidence be for both or for neither.

The Cretan *dikastas* (judge) belongs to the board of supreme magistrates, the *kosmoi*. In matters uncertain or of minor importance he is allowed to decide the case by giving a judgement on oath: *omnynta krinein* (I 2 I –4). If there are good witnesses on one side or the case is more important the magistrate has to give a *dikazein*, judgement (I 18–21). Aristotle, above, may be referring to an archaic system of legal procedure like that of Gortyn. In the very next line he calls the king *dikastes*, judge. The parallels in Gortyn suggest that *omnyon krinein* ‘to give judgement on oath’ is but a subsidiary way of settling disputes. In the usual way judgements are ‘not on oath’, the *dikazein* which Aristotle never mentions.

Although Plato does not use the verb *dikazein*, in one passage in the *Laws* (948b) he gives an exact account of it. Until now this evidence has been ignored. The mythical king Rhadamanthys made short work of disputes: he imposed an oath on the litigants and so disposed of the matter. Because in his time people did not commit perjury his method succeeded. In the following lines Plato complains that in his own time both litigants had to swear, so that in every lawsuit there must necessarily be one perjurer. Consequently in his state Plato forbids the double preliminary oath. Rhadamanthys must therefore have imposed an oath on only one party. Dispute settlement by imposing a decisive oath is well known from the law code of Gortyn. Lines III 1–12 forbid a divorcee to carry away anything belonging to the husband. If there was a dispute the *dikastas* had to impose on her an oath of denial (III 5–9). Artemis, whom women had reason to fear above all, was the deity competent to guarantee her oath. The verb used here is *dikazein*: the magistrate decrees what kind of oath has to be taken and which of the litigants or whose witnesses have to take it and what the consequences should be. It is not unlikely that Plato had similar ideas about the judgements of Rhadamanthys. He might have avoided using the verb *dikazein* because his fellow Athenians were likely to understand it as referring to the verdict given by the popular court, the *dikasterion*. Significantly, the Platonic myth seems to offer better evidence of Heroic times than the scholarly efforts of Aristotle.<sup>4</sup>

The crucial texts, however, are the dispute between Antilochos and Menelaos and the lawsuit depicted on the famous shield of Achilles, *Iliad*

4 I draw attention in passing to King Minos, Rhadamnathys’ colleague. In the *Odyssey* (II. 569–71) we find him ‘laying down the law’, *themisteuein*. Neither *dikazein* nor oaths are mentioned. But he is holding the sceptre like the other authorities who *dikazoun*.

„А ако је у сукобу око роба сваки од њих двојице тврдио да је роб његов, судија мора донети пресуду на основу исказа сведока, ако сведок постоји, али одлука мора бити дата под заклетвом, ако докази иду у корист обојице или ниједног од њих.”

Критски *dikastas* (судија) је припадао одбору највиших магистрата, *kosmoi*. У нејасним или мање важним случајевима било му је дозвољено да донесе пресуду под заклетвом, (на основу слободног уверења – прим. прев.): *omnynta krinein* (I 21–4). Ако је било сведока са релевантним сазнањима о чињеницама спора на једној од страна, или је случај битнији, магистрат је морао донети пресуду како закони налажу, *dikazein* (I 18–21). Аристотел, у горе наведеном цитату, можда говори о застарелом правном систему као што је био гортински. Одмах у следећој реченици, он краља назива *dikastes*, судија. На основу сличности са Гортином може се можда закључити да је *omnyon krinein*, „донети пресуду под заклетвом”, био само помоћни начин решавања спорова. Уобичајени начин пресуђивања „без полагања заклетве”, *dikazein*, Аристотел нигде не спомиње.

Иако Платон не користи глагол *dikazein*, у једном одломку из Закона (948b) даје детаљан опис таквог начина пресуђивања. Ови докази су били игнорисани све до данас. Митски краљ Радамант је убрзао решавање спорова: наметнуо је странкама обавезно полагање заклетве и тако решио ствар. Пошто у његово време људи нису чинили кривоклетство, његов метод је био успешан. Даље, Платон се жали да су, у његово време, обе парничне странке морале да се закуну, тако да је у свакој парници морао да буде један кривоклетник. Стога у својој држави Платон забрањује двоструку прелиминарну заклетву. Радамант је онда вероватно наметнуо обавезно полагање заклетве само једној странци. Решавање спорова полагањем „одлучујуће” заклетве познато је још из Гортинског закона. Редови III 1–12 забрањују разведеној жени да однесе било шта што је припадало њеном мужу. Ако би дошло до спора *dikastas*, судија, морао је да затражи од ње да положи пургаторну заклетву (III 5–9). Артемида, које су се ондашње жене због много чега плашиле, била је божанство којем се полагала заклетва и које је гарантовало њену истинитост. Овде се наилази на глагол *dikazein*: магистрат је одлучивао каква заклетва треба да се положи, која од странака или њихових сведока треба да се закуне и које ће последице наступити. Није немогуће да је Платон имао сличне идеје о пресудама Радаманта. Можда је избегавао коришћење глагола *dikazein* јер су га његови суграђани Атињани вероватно повезивали са званичном пресудом које су доносиле дикастерије поротног суда Хелијаје. Што је битније, Платонов мит наизглед пружа боље доказе о Херојском периоду него Аристотелови научни напори.<sup>4</sup>

4 Успут скрећем пажњу на краља Миноса, Радамантовог савременика. У Одисеји (11. 569–71) налазимо како он ‘поставља законе’, *themisteuein*. Нису споменути



23. 573–85 and 18. 497–508 respectively. In both cases we find dispute settlement by *dikazein*. On the basis of my earlier considerations one may supplement the wordless scene pictured on the shield with the epic narrative of the other.

ἀλλ' ἄγετ', Ἀργείων ἡγήτορες ἠδὲ μέδοντες,  
 ἐς μέσον ἀωφοτέροισι δικάσατε, μηδ' ἐπ' ἀρωγῆ,  
 μή ποτέ τις εἶπησιν Ἀχαιῶν χαλκοκίτωνων·  
 Ἄντιλοχον ψεύδεσσι βηισάμενος Μενέλαος  
 οἴχεται ἵππον ἄγων, ὅτι οἱ πολὺ χείρονες ἦσαν  
 ἵπποι, αὐτὸς δὲ κρείσσων ἀρετῆ τε βίῃ τε.  
 εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν αὐτὸς δικάσω, καί μ' οὐ τίνα φημι  
 ἄλλον ἐπιπλήξειν Δαναῶν· ἰθεῖα γὰρ ἔσται.  
 Ἄντιλοχ, εἰ δ' ἄγε δεῦρο „διοτρεφές, ἢ Θέμις ἐστί,  
 στὰς ἵππων προπάροιθε καὶ ἄρματος, αὐτὰρ ἰμάσθλην  
 χερσὶν ἀψάμενος γαίηοχον ἐννοσίγαιον  
 ἰδμυθι μὴ μὲν ἐκὼν τὸ ἐμὸν δόλω ἄρμα πεδηῖσαι.

Come now, ye leaders and rulers of the Argives,  
 judge aright betwixt us twain having regard to neither  
 lest later some of the brazen-coated Achaeans say:  
 'Over Antilochos did Menelaos prevail by lies,  
 and left with the mare for though his horses were the worse he himself  
 was mightier in worth and power.'  
 But I myself will decide rightly and none of the Danaans  
 will reproach me for my judgement will be straight.  
 Antilochos, come forward, beloved of Zeus, as is customary, stand  
 before thy horses and chariot taking the whip wherewith you did drive  
 and laying thy hand upon the horses swear by the holder and shaker of  
 the earth that  
 not of thine own will did thou hinder my horses by guile.

Antilochos had overtaken Menelaos in the chariot race by means of a foul trick. In the presence of the Achaean assembly Menelaos claims the second prize, a mare, of which Antilochos has taken possession. Menelaos, sceptre in hand, addresses the other kings. Most striking in this speech is that Menelaos first asks the leaders to give judgement (*dikazein*) and then gives a judgement (*dikazein*) himself in his own cause. For this reason Wolff regards the controversy as remaining throughout within the context of self-help. Gagarin and Stahl do not like these two references to *dikazein* at all. They each stress that the episode as a whole is an illustration of dispute settlement by compromise. However, at the start we have

Кључни текстови су, међутим, спор између Антилоха и Менелаја и спор који је приказан на чувеном Ахиловом штиту, *Илијада* 23.573–85 и 18.497–508. У оба случаја може се видети да је спор решен путем *dikazein* одлучивања. На основу мојих ранијих разматрања, сцена без речи осликана на штиту може се употпунити епском нарацијом споменутих писаних извора.

ἀλλ' ἄγετ', Ἀργείων ἡγήτορες ἠδὲ μέδοντες „  
 ἐς μέσον ἀμφοτέροισι δικάσατε, μηδ' ἐπ' ἀρωγῆ,  
 μή ποτέ τις εἴπησιν Ἀχαιῶν χαλκοκίτωνων·  
 Ἄντιλοχον ψεύδεσσι βησάμενος Μενέλαος  
 οἴχεται ἵππον ἄγων, ὅτι οἱ πολὺ χεῖρονες ἦσαν  
 ἵπποι, αὐτὸς δὲ κρείσσω ἀρετῆ τε βίῃ τε.  
 εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν αὐτὸς δικάσω, καί μ' οὐ τινά φημι  
 ἄλλον ἐπιπλήξειν Δαναῶν· ἰθεῖα γὰρ ἔσται.  
 Ἄντιλοχ', εἰ δ' ἄγε δεῦρο, διοτρεφές, ἧ θέμις ἐστί,  
 στάς ἵππων προπάροιθε καὶ ἄρματος, αὐτὰρ ἰμάσθηλον  
 χερσὶν ἀψάμενος γαιήοχον ἐννοσίγαιον  
 ὄμνυθι μὴ μὲν ἐκῶν τὸ ἐμὸν δόλω ἄρμα πεδῆσαι.

Него прегните сада, старешине аргејске мудре,  
 кројите правду у среди обојици, а вољу ником,  
 да медорухи који Ахејац не рекне негде:  
 ‘Само лажју смами Менелај Нестору сина,  
 те му кобилу оте, а његови коњи су гори  
 много, мада је сам и угледом бољи и снагом.’  
 Ал’ ја пресудићу сам, и ниједан Данајац, мислим,  
 неће ме корити други, јер пресуда праведна биће:  
 дођи, Дивова него, Антилоше, како је право,  
 стани овде пред коње и кола – у руке узми  
 витки бич што њим си на коње малопре мах’о;  
 дирни их те се земљодржом ти закуни што земљом тресе,  
 да навлаш ми ниси ни преваром задрж’о кола!’<sup>5</sup>

Антилох је претекао Менелаја у трци двоколица, служећи се триком. У присуству ахајског сабора Менелај је освојио другу награду, кобилу, коју је Антилох узео у посед. Менелај се са жезлом у руци обраћа осталим краљевима. Најупадљивије у његовом говору је то што Менелај прво тражи да вође изрекну пресуду (*dikazein*), а затим пресуду (*dikazein*) доноси сам у сопственом случају. Због тога Волф сма-

ни *dikazein*, ни заклетве. Али он држи скиптар као и други органи власти који су имали право да *dikazoun* – доносе *dikazein* пресуде .

5 За српски превод текста Илијаде коришћено је издање Хомер, *Илијада* (превод и пропратни текстови: Милош Н. Ђурић), Дерета, Београд 2009. (прим. прев.)

quite a normal lawsuit. The *dikazein* of Menelaos is irrefutable: he formulates an oath, which everybody would regard as the correct way to settle a dispute about a chariot race. Poseidon is to charioteers and their horses what Artemis is to women. Perjury would be dangerous, Poseidon would not allow a perjurer further success in chariot racing. So Antilochos gave in and did not risk the god's punishment. The judgement 'Antilochos is to swear' would have been the result of the session, since none of the other leaders had 'blamed' Menelaos (1.580). Such blame could have prompted a new *dikazein*, judgement: for instance that Menelaos was to swear rather than Antilochos. But Antilochos at once withdrew, so Menelaos' judgement remained at the stage of a proposal. To sum up, the two *dikazein* in this text seem to harmonize best if we assume that the other leaders formulated oaths too, as Menelaos did. An oath according to the *dikazein* sworn by one of the litigants would have settled the dispute. The best parallel is the *dikazein*, judgement, in the law code of Gortyn (11. III 5–9).

In the shield scene we find *dikazein* in line 506 and *diken eipein* (to propose judgement) in line 508. We are not told of one word spoken by the judges, but we can witness the scene.

λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος  
 ὠρώρει, δύο δ' ἄνδρες ἐνεΐκεον εἴνεκα ποινης  
 ἀνδρὸς ἀποκταμένου· ὁ μὲν εὐχέτο πάντ' ἀποδοῦναι  
 δῆμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναΐνετο μηδὲν ἐλέσθαι·  
 ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἴστορι πείραρ ἐλέσθαι.  
 λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήτυον, ἄωφίς ἀρωγοί.  
 κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες  
 ἦατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῶ ἐνὶ κύκλῳ,  
 σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων·  
 τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δικάζον.  
 κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα,  
 τῷ δόμεν ὅς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἶποι.

But the people were gathered in the assembly place, for there strife stirred, for two men struggled over the blood-price of a man slain, the one entreated that he had paid everything, proclaiming to the community, but the other refused to take anything; and each desired to win the case on the word of an *istor*. And the people cheered both, being supporters of each side in turn. But the heralds restrained the people. And the elders sat on polished rocks in the sacred circle, and they held in their hands the sceptres of the loud-voiced heralds. Then they would dart out and give judgement (*dikawn*), each in turn. And there lay in the middle two talents of gold, to give to whoever among them should speak the straightest judgement (*dike*).

тра да полемика остаје у контексту самопомоћи. Гагарин и Штал не повезују наведене две сцене са *dikazein* одлучивањем. И један и други истичу да је цели одломак заправо илустрација решавања спорова компромисом. Међутим, на почетку имамо сасвим уобичајену тужбу. *Dikazein* Менелаја је непобитан: он је формулисао заклетву, коју би онда сви прихватили као исправно решење за настали спор око трке. Посејдон је за возаче двоколица и њихове коње био исто оно што и Артемида за жене. Лажно сведочење би било опасно, јер Посејдон не би дозволио кривоклетницима да буду успешни у будућим тркама. Тако је Антилох попустио и није ризиковао божију казну. Сасвим извесно, да то није урадио, исход би била одлука да „Антилох мора да положи заклетву”, јер ниједан од вођа није „окривио” Менелаја (1. 580). Да је неки вођа то случајно урадио то је могло да подстакне нов *dikazein*, тј. одлуку: на пример, да је Менелај тај који треба да положи заклетву, а не Антилох. Али, пошто се Антилох одмах повукао, Менелајева пресуда је остала на нивоу предлога. Да резимирамо, постојање две *dikazein* одлуке у овом тексту се најбоље уклапа у слику ако претпоставимо да су остале вође такође формулисале заклетву као и Менелај. Спор би решила заклетва коју би у складу са *dikazein* одлуком положила једна од странака. Ово би се најбоље могло упоредити са *dikazein* пресудом у Гортинском закону (II. III 5–9).

У сцени на штиту налазимо *dikazein* у стиху 506 и *diken eipein* (предложити пресуду) у стиху 508. Није нам откривена ниједна реч коју су изговориле судије, али можемо да посведочимо следећем призору.

λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος  
 ὤρωρει, δύο δ' ἄνδρες ἐνεΐκεον εἵνεκα ποινῆς  
 ἀνδρὸς ἀποκταμένου· ὁ μὲν εὖχετο πάντ' ἀποδοῦναι  
 δῆμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἐλέσθαι·  
 ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἴστορι πείραρ ἐλέσθαι.  
 λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήτυον, ἄωφίς ἀρωγοί.  
 κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες  
 ἦατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῶ ἐνὶ κύκλῳ,  
 σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων·  
 τοῖσιν ἔπειτ' ἦϊσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαιον.  
 κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα,  
 τῷ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἶποι.

Много је народа било на тргу: свађа се онде подигла: око крварине два човека се прела за убијеног једног. Пред судом је зборио један да је платио све, а други да примио није: оба су желели распру пред праведним прекинут' судом, и обојици народ помагаше грајањем својим.

Two men have brought their dispute before the assembly of the elders sitting in a sacred circle in the agora. Most probably the issue is whether the defendant had paid blood money or not. After the litigants have pleaded, some elders, holding their sceptres, stand up and give their judgements. An award is to be made for that elder who speaks *dike*, the straightest way. I will discuss three questions only: (1) who wins the award (11.50 7–8)? (2) what is the meaning of *dikazein* (l. 506) here? and (3) who is the famous *istor* (literally ‘one who knows’) of line 501?

1. We are on relatively firm ground in answering the first question. Larsen (1949) has shown that in Homeric assemblies the leaders went on discussing a problem until no further objections were made and one proposal prevailed. Gagarin (1986: 31, 36) provides some anthropological parallels. We do not need Rommel’s artificial solution that the litigants themselves jointly designated the winner.

2. The meaning of *dikazein* is more speculative. In order to maintain his theory of arbitration Gagarin constructs some sophisticated issues the litigants might have been quarrelling about. He cannot imagine how on such a simple question as whether a *poine* (sum of blood money) has been paid or not there could be any competition between the elders of the city. Gagarin thinks nobody pays except in the presence of witnesses. In my opinion only the most simple events harmonize with the idyll of peaceful life Hephaistos modelled on the shield. Considering line 499: ‘the one entreated that he had paid everything’, dispute may have arisen for instance about some of a number of beasts, the usual fine for killing. Some of them may have been sick or stolen property, or have run back to their former owner, or perhaps payment might simply have been partly postponed. No dramatic issue at all, but amongst peasants reason enough for a quarrel. More serious is the question how could the elders compete in giving the best answer if the dispute admitted of only two, alternative, answers? Wolff’s suggestion that much depends on the reasoning given for each solution cannot satisfy. For me, it seems best to follow the meaning of *dikazein* discussed above: the elders formulated different oaths, each trying to reflect most appropriately the details of this particular case. The question whether the fine was paid or not admits of only two answers. But the elders were not concerned to answer this question at all. They simply competed for the best way to find the right answer. More exactly, their problem was which of the litigants should swear and to what form of oath? In the same way Menelaus proposed an oath about a question in the alternative: should he or Antilochos carry away the mare? Here several oath-formulations were possible; one leader may blame the other. The

Ту су гласници стишавали народ, а сваки је старац  
онде на камену глатком у светоме седео кругу  
држећ' у рукама скептре гласника јаснога грла.  
С њима се дизали једни па други те зборили правду. (*dikazon*)  
Међ њима златна су два у средини таланта била  
да се ономе даду ко правду најбоље рекне. (*dike*)

Двојица мушкараца изнела су свој спор пред савет старешина које су седеле у светом кругу на Агори. Највероватније је проблем био да се утврди да ли је оптужени платио крвнину. Након што су се странке изјасниле, неке старешине су, држећи своје жезло, устале и дале свој суд. Награда се додељивала оном старешини који је предложио „најисправније” решење (*dike*), на најисправнији начин. Овде ћу размотрити само 3 питања: 1. Ко је освајао награду? 2. Шта значи *dikazein*? и 3. Ко је чувени *istor* (дословно преведено „онај који зна”) у стиху 501?

1. На релативно смо чврстом терену када говоримо о првом питању. Ларсен (*Larsen*, 1949) је показао да су на хомерским саборима вође расправљале о спору све док не би понестало приговора и док не би било прихваћено једно решење од понуђених. Гагарин (1986: 31, 36) даје неке антрополошке паралеле. Не треба нам Хомелово вештачко решење према којем су саме странке заједнички одређивале победника.

2. Одређивање значења речи *dikazein* захтева нешто више спекулација. Да би одржао своју теорију арбитраже, Гагарин је конструисао неке софистициране проблеме око којих су се странке у споменутом спору могле расправљати. Незамисливо му је да би због тако једноставне ствари као што је утврђивање да ли је *roine* (крвнина) била плаћена могло доћи до надметања између старешина града. Гагарин сматра да нико не би платио без присуства сведока. По мом мишљењу, једино се најједноставније образложење уклапа у идилу мирног живота коју је Хефест представио на штиту. Узимајући у обзир стих 499: „један је тврдио да је све платио”, до спора је можда дошло због неког одређеног броја животиња, што је била уобичајена казна за убиство. Неке од њих су можда били болесне или украдене, или су побегле и вратиле се старом власнику, или је можда плаћање било делимично одложено. Никакав драматичан проблем, али довољан разлог за свађу међу сељацима. Озбиљније питање је како су старешине могле да се такмиче у изналажењу најбољег решења ако је спор био такве природе да се могао завршити само једним од два алтернативна исхода? Волфова сугестија да много тога зависи од образложења која су дата за свако понуђено решење није задовољавајућа. Мени се чини да је најбоље пратити раније размотрено значење речи *dikazein*: старешине су формулисале различите заклетве тако да је текст сваке покушавао што верније да прикаже чињенице датог случаја. Питање „да ли је казна плаћена” има само два одговора.

shield scene makes clear that oaths are proposed until one is indisputably accepted. This is the 'straightest' way to settle the dispute.

3. Up to this point my interpretation has found no room for the *istor*. There is a general assumption that he is to be found amongst the elders: the *istor* will be the one who wins the award. That each litigant resorted to the *istor* is by no means an argument for voluntary submission to arbitration. Wolff correctly pointed out that the same words would be spoken within a context of public control over self-help. There was no other way for the defendant to obtain protection or for the plaintiff to obtain permission to resort to private force than to go before the authorities. If litigants of today say 'let's go to law' nobody thinks in terms of voluntary arbitration. So the solution depends upon the meaning of the word *istor* itself. Gagarin's translation 'arbitrator' relies on *Iliad* 23. 450–98, a passage he has clearly misunderstood. In the chariot race Ideomeneos and Ajax disagree as to who is in first place at the moment. Ideomeneos proposes laying a bet on it and appointing Agamemnon as *istor* (23. 486–7). Gagarin (1986: 37 n. 37) says: 'Presumably Agamemnon would decide the outcome of the race.' In my opinion there is nothing to decide: in the event everybody will be able to observe who is actually first. Agamemnon's only task will have been to hold the stake money and hand it over to the winner. Therefore he does not have to act as arbitrator, rather he is a guarantor for the bet's being enforced correctly. In some accord with the meaning 'guarantor' is the scholion to line 486 (Maas 427): *istora] synthekophylaka* (depository of a contract). Indeed, on inscriptions from Boeotia of the third century BC there is mention of *istores* at the end of private documents. But these do not, of course, explain the *istor* on the shield of Achilles.

Wolff relies on etymology: *istor* is an expert, the one who knows. Nevertheless his theory that the elder winning the award decides the case 'on the ground of (his) knowledge of the facts involved' seems to be far-fetched. Nowhere else in Greek law do we have parallels to the Anglo-Saxon jury Wolff presumes to find in Homer.

My solution is to disassociate the *istor* from the elder winning the award. If the winning elder has to formulate a decisive oath, *dikeneipein* or *dikazein* cannot be the end of the trial. Only when the oath which has been formulated is taken is the dispute between the parties settled. Consequently, the *peirar*, the end (l. 501), must follow the *dikazein* and take place beyond the scene depicted on the shield. None of the elders is to be identified with the *istor*. Rather I would suggest linking the *istor* of line 501 with the *istores* known as gods who 'witness', that is to say guarantee, archaic oaths. Examples are the famous Athenian ephebic oath (Lykourgos

Али задатак старешина није био да сами одговоре на то питање. Они су се једноставно надметали око проналажења најбољег начина да се дође до тачног одговора. Тачније, њихов проблем је био како одредити која од странака треба да положи заклетву и у којој форми? На исти начин на који је Менелај предложио заклетву за питање: ко треба да узме кобилу, он или Антилох? Овде је било могуће понудити неколико формулација заклетве; један вођа је могао да окриви другог. Сцена на штиту јасно показује да су се заклетве предлагале све док се једна од њих не би једногласно прихватила. Ово је „најисправнији” начин решавања спора.

3. До овог тренутка моје тумачење се ниједном није осврнуло на појам *istor*. Постоји општа претпоставка да је он био један од старешина: *istor* би био онај који освоји награду. То да се свака странка приклањала *istor*-у никако није аргумент у корист теорије о добровољном прихватању арбитраже. Волф је исправно истакао да би се исте речи користиле и у контексту теорије о јавној контроли самопомоћи. Није постојао ниједан други начин за окривљеног да добије заштиту, нити за тужиоца да добије дозволу да прибегне приватној сили него да се обрати властима. Ако данашње странке кажу „хајде да се обратимо закону”, нико не мисли одмах на добровољну арбитражу. Зато решење зависи од значења саме речи *istor*. Гагаринов превод „судија” ослања се на Илијагу 23.450–98, на пасус који је сасвим извесно погрешно схватио. Током трке двоколица, Идоменеј и Ајакс се не слажу око тога ко је на првом месту у том тренутку. Идоменеј је предложио опкладу и именовано Агамемнона за *istor*-а (23.486–7). Гагарин (1986: 37 фн. 37) каже: „Вероватно би Агамемнон одлучио исход трке”. По мом мишљењу, ту нема шта да се одлучи: свако присутан би био у могућности да види ко је стварно први. Агамемнонов једини задатак је морао да буде чување новца датог на име опкладе и његова предаја победнику. Стога он није морао да се понаша као арбитар, него само да гарантује да ће се опклада правилно спровести. Схолија у реду 486 (*Maas* 427): *istora*] *synthekophylaka* (депозитар уговора) је у извесној мери у сагласности са предложеним значењем „јемац”. Заиста, у епиграфским записима из Ботије из 3. века пре н.е. појављују се *istores* на крају приватних докумената. Али они, наравно, не објашњавају појам *istor* на Ахиловом штиту.

Волф се ослања на етимологију: *istor* је стручњак, онај који зна. Ипак, његова теорија да је старешина који је освојио награду одлучио о случају на основу (свог) сазнања о чињеницама спора, звучи мало вероватно. Нигде другде у грчком праву немамо било шта слично англосаксонској пороти, што Волф претпоставља да постоји у Хомеровим делима.

Моје решење је да се раздвоји *istor* од старешине који осваја награду. Ако је старешина-победник морао да формулише „одлучујућу” заклетву, *diken eipein* или *dikazein* никако нису могли да представљају



I. 77; cf. Tod 1948: 204) and the Hippocratic oath. The *istor* in the shield scene is none other than the deity or deities by whom the litigants are going to swear. Having pleaded their case (l. 499 – 500) each litigant has asked the elders to award him an oath, the exact wording of which he has suggested.

Litigants' resorting to oaths commonly occurs as a theme in epic literature. Hermes, for instance, offered an oath of denial: 'I did not drive the cows to my house' (*Homeric Hymns* 4. 379 ff.). Because he had hidden them in a cave the oath could have been truthfully sworn. But it is a good example of a 'crooked *dike*' of the type we later find in Hesiod. On the contrary, the *dikazein* of Menelaos is certainly a 'straight *dike*' (*Iliad* 2 3. 580). From the shield scene we learn that each party proposes an oath favourable to his own position. The elders have to decide which of them is 'straight' and may even propose 'straighter' ones; the 'straightest' will win the award. The Hermes story makes clear that in such a system of litigation much can depend on a single word. Generally people will not have wished to perjure themselves. But their relations with the gods were very formal. A screwed but true oath would not result in harm. To settle disputes, the authorities of the early *polis* must have kept in their minds a considerable repertory of oath formulae. Beyond that they required great skill to adapt them to particular situations. During the negotiations to find the straightest oath a litigant must often have seen his case disappear. Like Antilochos, many others will have resorted to compromise. Dispute settlement by imposing a decisory oath strongly encouraged peaceable agreement.

Leaving aside Aristotle I have followed a trail leading back from the Platonic myth of Rhadamanthys, where I found a decision made by imposing an oath, to the law code of Gortyn, where in the fifth century BC this procedure was practised and labelled *dikazein*, and finally to the two crucial Homeric texts. Neither voluntary arbitration nor control of self-help by police power was the principle of early Greek dispute settlement, rather control by supernatural means, by the imposition of decisive oaths. The authority of the leaders consists in their exclusive competence to utter the correct formulae for these oaths.

These findings are by no means surprising. Ries (1989) has recently published a detailed survey of early Babylonian medial judgements. In the cuneiform documents he finds two types of judgement: only if the defendant confessed his guilt or the plaintiff produced documentary evidence would the lawcourt immediately give its verdict. Normally a judgement imposed on one of the parties was a decisory oath to be sworn some time later in a sanctuary. Oriental influence on the early Greek *polis* is not im-

крај суђења. Само када би се положила заклетва тачно онако како је формулисана, спор између странака је био завршен. Због тога, *peirar*, крај (I. 501), морао је уследити након *dikazein* и одвијати се изван сцене која је представљена на штиту. Нико од старешина не би требало поистоветити са *istor*-ом. Ја бих радије предложио повезивање *istor*-а из стиха 501 са *istores*, које познајемо као богове који „сведоче” полагању архаичних заклетви, тј. гарантују њихову веродостојност. Примери су чувена атинска заклетва ефеба (Ликургов говор: *Lys.* 1–77; *Tod* 1948: 204) и Хипократова заклетва. *Istor* у сцени на штиту није ништа друго до божанство којем странке треба да се закуну. Изложивши свој случај (I. 499– 500) свака странка је тражила да јој старешине „досуде” полагање заклетве, тачно онако како су је (свака странка за себе) срочиле.

Прибегавање заклетвама је честа тема у епској књижевности. Хермес је, на пример, понудио пургаторну заклетву: „Нисам уте-рао краве у своју кућу” (*Хомерске химне* 4– 379 надаље). Пошто их је сакрио у пећини, његова заклетва је била истинита. То је пример „искривљене истине (*dike*)” коју ћемо касније пронаћи код Хесиода. Насупрот томе, *dikazein* Менелаја је засигурно истинит (*Илијада* 23.580). Из сцене на штиту сазнајемо да су обе стране предлагале заклетву која им је највише одговарала. Старешине су морале да одлуче која од њих је исправна, а могле су чак да предлажу и „исправније”; „најисправнија” је освајала награду. Прича о Хермесу показује да је у таквом систему решавања спорова много тога зависило од једне једине речи. Људи тог доба углавном нису желели да чине кривоклетство, али њихов однос са боговима је био веома формалан. Изврнута, али истинита заклетва им не би донела зло. Да би решавале спорове, власти раних полиса морале су имати велики репертоар формула заклетви. Поред тога, било је потребно да поседују и умеће њиховог прилагођавања конкретним ситуацијама. Током преговарања о „најисправнијој” заклетви, сигурно се странци дешавало да јој „на њене очи” случај измакне. Попут Антилоха, и многи други су вероватно прибегавали компромису. Решавање спорова наметањем „одлучујуће” заклетве подстицало је миран договор.

Остављајући Аристотела по страни, следио сам траг који води од Платоновог мита о Радаманту, где сам наишао на одлуку донету наметањем заклетве, до Гортинског законика, где је у 5. веку пре н. е. ова процедура била практикована и називана *dikazein*, да бих на крајустигао до два хомерска текста. Нити добровољна арбитража, нити јавна контрола самопомоћи путем „полицијске” силе нису биле међу принципима решавања спорова у раном грчком праву. То је била, пре свега, контрола натприродним начинима, и то наметањем полагања „одлучујућих” заклетви. Ауторитет вођа састојао се од њихове ексклузивне способности да изрекну правилну формулацију ових заклетви.

possible; the well-known *Beweisurteil* of the old German customary procedure, on the other hand, suggests the possibility of independent parallel development.

By way of conclusion I will summarize the advantages and disadvantages of this system, which was finally transformed either as democratic jurisdiction as in Athens or within aristocratic models as, for example, in Gortyn.

Hesiod's *Works and Days* deserves a full and independent treatment. It is beyond dispute that the work reflects a deep distrust of the jurisdiction administered by the authorities, the *basileis*. There are some references to 'medial judgements', but they cannot be followed up here. The main dangers of jurisdiction by giving an oath to one litigant were that the magistrates might favour one of the litigants by imposing upon him an oath he could swear without any risk (for example by imposing upon Hermes the crooked oath that the cows of Apollo were not in his house), and, secondly, that the litigant might simply commit perjury. Against both these risks the archaic Greek *poleis* took measures.

In Gortyn, as we have seen, the system works on the basis of full trust being placed in the supernatural force of the oath. The only problem was to prevent the magistrates in charge of the jurisdiction indulging in arbitrary acts. This is the political background to the codification of the law in the first half of the fifth century BC. The law code strictly regulates the *dikazein* of the magistrate, as in the example (IC IV 72 col. I 17–24) quoted above. If two persons contend about a slave the *dikastas* is ordered to decide that the witness produced by one of the parties has to take the decisive oath. If both parties produce a witness no double oath is allowed: the *dikastas* has himself to give the final decision (*krinein*) on oath. This system presupposes that perjury hardly ever occurs.

About 150 years previously the Athenians had discovered a different solution. From very early on they distrusted oaths sworn by litigants. In every lawsuit each party had to take an oath formulated by the magistrate. Afterwards in special session a jury voted whose oath was the better. These two stages are the basis for Drakon's law of homicide of 621 BC. First we have a *dikazein* by the kings, most probably the *archon basileus* (magistrate) and the leaders of the four *phylai* (clans/tribes), then a *diagignoskein* (resolution) by the fifty-one *ephetai* (court). Wolff assumed that the kings announced the verdict given by the fifty-one *ephetai*; *dikazein* for him was 'the final and authoritative admission of the execution'. Recently (Thur 1987) I have shown that nowhere in ancient Greece did a magistrate announce a verdict given by a jury. I am suspicious also

Ови налази никако не изненађују. Риес (*Ries*, 1989) је недавно објавио детаљан преглед ране вавилонске медијалне пресуде. У клинастим документима он налази два типа пресуде: суд би одмах донео пресуду само ако би окривљени признао кривицу или би тужилац поднео писане доказе. Обично је пресуда била изречена у форми „одлучујуће” заклетве и наметнута једној од странака, која је морала да је положи нешто касније у светилишту. Оријентални утицај на ране грчке полисе није немогућ; познати *Beweisurteil* старог немачког обичајног поступка, с друге стране, сугерише могућност независног паралелног развоја.

У закључку ћу сумирати предности и недостатке овог система, који се коначно трансформисао или у демократски систем судске власти који је постојао у Атини, или у оквиру аристократских модела као, на пример, у Гортини.

*Послови и дани*, дело Хесиода, заслужује потпуно и независно разматрање. Неспорно је да дело одражава дубоко неповерење у судску надлежност у рукама власти, тј. краљева – *basileis*. Понегде се налази на спомен „медијалних пресуда”, али овде их није могуће испратити. Главне опасности пресуђивања путем заклетви јесу, пре свега, ризик да судија фаворизује једну од странака, те да јој наметне полагање заклетве која са собом није носила никакву опасност (на пример, наметање Хермесу већ споменуте „искривљене” заклетве, да Аполонове краве нису биле у његовој кући), и друго, могућност да нека од странка једноставно почини кривоклетство. Против оба ова ризика архаични грчки полис је предузео мере.

У Гортини, као што смо видели, систем је функционисао на основу полагања пуног поверења у натприродну моћ заклетве. Једини проблем био је спречити самовољу надлежног магистрата. То је политичка позадина доношења кодификација у првој половини 5. века пре н.е. Законик је строго регулисао *dikazein* магистрата, као у горенаведеном примеру (IC IV 72 кол. I р. 17–24). Ако би се две особе спориле око роба, *dikastas* је морао да одлучи да сведок једне од странака мора да положи „одлучујућу” заклетву. Ако би обе стране дале сведока, двострука заклетва није била дозвољена: *dikastas* је морао сам под заклетвом да донесе коначну одлуку (*krinein*). Овај систем је функционисао под претпоставком да је лажно сведочење веома ретко.

Око 150 година раније, Атињани су открили другачије решење. Од почетка су сумњали у заклетве које су полагале странке. У сваком поступку, странке су морале да положе заклетву коју је формулисао магистрат. После тога, на посебној седници, порота је гласала чија је заклетва боља. Ове две фазе су биле основ за Драконов закон о убиству из 621. пре н. е.

Прво имамо *dikazein* краљева, највероватније архонта базилеуса (магистрат) и вођа четири филе (клана/племена), затим *diagignoskein* (резолу-

of the assumption that direct control prevails over self-help here. Rather this text fits with those already discussed. Additionally in the fifth and fourth centuries BC in homicide suits each party had to take a solemn oath, called *diomosia* (oath), which was sworn in a preliminary procedure before the *archon basileus*. The name given to this procedure, *prodikasia* (preliminary hearing), reflects *dikazein*. In the main hearing the fifty-one *ephetai* had to decide which of the two oaths was the better. Going back to Drakon, we can assume that in his time also the magistrates imposed the *diomosia* on both litigants – *dikazein* – and afterwards the *ephetai* gave the final decision. There are a few hints that, homicide cases apart, *dikazein*, imposing double oaths by an *archon* (magistrate), and *diagignoskein*, the final decision by a jury, were the most common way of settling legal disputes in archaic Athens (Demosthenes 23. 28; *Lex. Seq.* (Bekker 1965) 242. 19–22, both purporting to date from the time of Solon).

The notion of giving the final decision to a jury of fifty-one citizens, after imposing a double preliminary oath, almost perfectly remedied the abuses complained of by Hesiod. As each party had to swear, neither of the oaths can have been decisive, so no magistrate could favour a single party and perjury does not automatically result in a wrongful judgement. On the other hand an upstanding person would have avoided lawsuits as far as possible so as not to incur the risk of perjury. Again, legal procedure was the last resort. We have seen that the double oaths date from the time before Drakon, so this procedure was not originally connected with democracy. But it led directly to the popular courts of democratic Athens.

Double oaths on the one hand and codification of the law on the other were the first steps taken to break down the divine power of the leaders in the early *poleis*. I do not see an evolution from anarchy to the early Greek state. A more realistic picture is a transition from a sacral to a more secular government. It is amazing to observe how the institutions of legal procedure remained in principle unchanged during this period.<sup>5</sup>

Paper received: 14.3.2021.

Accepted for publication: 10.7.2021.

---

5 I am grateful to the participants of the seminar I addressed in London for discussion and comments, and especially to the editors of this volume, my colleagues Lin Foxhall and Andrew Lewis, for assistance in the preparation of the final version of this paper.

луцију) педесет и једног ефета (суд). Волф је претпоставио да су краљеви најављивали пресуду Суда педесет и једног ефета; *dikazein* је за њега био „коначно и ауторитативно признање пресуде”. Недавно (*Thür* 1987) сам показао да нигде у древној Грчкој није магистрат објављивао пресуду пороте. Сумњичав сам и према претпоставци да је овде директна контрола превладала над употребом самопомоћи. Овај текст се пре уклапа у наратив који су створили претходно размотрени текстови. Поред тога, у 5. и 4. веку пре н. е. у суђењима за убиство свака странка је морала да положи свечану заклетву звану *diomosia* (заклетва), која се полагала током претходног поступка пред архонтом басилеусом. Име дато овом поступку, *prodikasia* (прелиминарно саслушање), алудира на *dikazein*. У главној расправи педесет и један ефет морао је да одлучи која од две заклетве је била боља. Враћајући се на Дракона, можемо да претпоставимо да је у његово време и магистрат наметао заклетву *diomosia* обема странкама – *dikazein* – а након тога су ефети доносили коначну одлуку. Постоји неколико наговештаја да су, осим у случајевима убистава, *dikazein*, када је архонт (магистрат) наметао полагање заклетве обема странкама, и *diagignoskein*, коначна одлука пороте, били најчешћи начин решавања спорова у архаичној Атини (Демостенов говор: *Dem* 23. 28; *Lex. Seq.* (*Bekker* 1965) 242.19–22; оба наводно датирају из времена Солона).

Давање овлашћења пороти од педесет и једног грађанина да донесе коначну одлуку након наметања двоструке прелиминарне заклетве, готово је савршено исправљало злоупотребе на које се жалио Хесиод. Пошто се свака странка морала заклетви, ниједна од заклетви није могла бити „одлучујућа”, тако да ниједан судија није могао да фаворизује једну странку, а кривоклетство није аутоматски повлачило и доношење погрешне пресуде. С друге стране, угледна особа би избегавала тужбе колико год је то било могуће како не би довела себе у опасност од кривоклетства. Правни поступак је био крајње средство. Видели смо да полагање двоструких заклетви датира из времена пре Дракона, тако да се ова пракса није првобитно повезивала са демократијом, али је директно водила до народних судова демократске Атине. Двоструке заклетве с једне стране и кодификација закона с друге били су први кораци предузети да се сломи божанска моћ вођа у раном полису. Не видимо еволуцију од анархије до ране грчке државе. Реалнија слика је прелазак са свете на секуларнију владу. Невероватно је посматрати како правне институције у овом периоду у принципу остају непромењене.<sup>6</sup>

Рад приспео: 14.3.2021.

Прихваћен за објављивање: 10.7.2021.

6 Захвалан сам учесницима семинара, којима сам се обратио у Лондону, на дискусији и коментарима, а посебно уредницима овог броја, мојим колегама Лин Фоксхол (*Lyn Foxhall*) и Ендру Луису (*Andrew Lewis*), на помоћи у припремању коначне верзије овог рада.

## BIBLIOGRAPHY

### PRIMARY SOURCES:

*The Law Code of Gortyn*  
Aristotle, *Politics*  
Aristotle, *Constitution of the Athenians*  
*Demosthenes' Speeches*  
*Drakon's Laws*  
Hesiod, *Works and Days*  
Homer, *Illiad*  
Homer, *Odyssey*  
*Homeric Hymns*  
Plato, *Laws*

### SECONDARY SOURCES:

- Bekker, I. (ed.), *Anecdota Graeca i. Lexica Sequerina*, first published 1814–1821, Graz 1965.
- Gagarin, M., *Early Greek Law*, Berkeley 1986.
- Hommel, H., „Die Gerichtsszene auf dem Schild des Achilleus: Zur Pflege des Rechts in homerischer Zeit” in P. Steinmetz (ed.), *Politeia und Res Publica: Beitrage zum Verstandnis von Politik, Recht und Stadt in der Antike dem Andenken*, Rudolf Starks gewidmet Palingenesia, vol. 4/1969, Wiesbaden, 11–38.
- Hommel, H., „Review of A. Steinwenter, ‘Die Streitbendigung durch Urteil, Schiedsspruch und Vergleich nach greichischen Rechte’”, in *Philologische Wochenschrift* 48/1928, 359–368.
- Larsen, J. A. O., „The Origin and Significance of Counting Votes”, *Classical Philology* 44/1949, 164–181.
- Ries, G., „Altbabylonische Beweisurteile”, *Zeitschrift der Savigny-stiftung für Rechtsgeschichte (romisches Abteilung)* 106/1989, 56–80.
- Stahl, M., *Aristokraten und Tyrannen im archaischen Athen*, Stuttgart 1987.
- Talamanca, M., „*Dikazein e crinein* nelle testimonanze greche piu antiche” in A. Biscardi (ed.), *Symposion 1974: Vortrage der greichischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, Cologne 1979, 103–135.
- Thür, G., „Die Todesstrafe im Blutprozess Athens”, *Journal of Juristic Papyrology* 20/1990, 143–156.
- Thür, G., „Zum dikazein im Urteil aus Mantineau (IG v.2.262)”, in G. Thür (ed.), *Symposion 1985. Papers on Greek and Hellenistic Legal History*, Cologne 1989, 55–69.
- Thür, G., „Zum dikazein bei Homer”, *Zeitschrift der Savigny-stiftung für Rechtsgeschichte (romisches Abteilung)* 87/1970, 426–444.

- Thür, G., „Diskussionsbeitrag zum referat H. und M. van Effenterre“ in G. Thür (ed.), *Symposion 1993: Vorträge der griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, Cologne 1994, 11–15.
- Thür, G., „Formen des Urteils“, in D. Simon (ed.), *Akten des 26. Deutsches Rechtsistorikertages*, Frankfurt am Main 1987, 467–484.
- Tod, M. N., *A Collection of Greek Historical Inscriptions*, vol. 2, Oxford 1948.
- Van Effenterre, H., „Le Contrat de travail du scribe Spensithios“, *Bulletin de Correspondance Hellenique* 97/1973, 31–46.
- Wolff, H. J., „The Origin of Judicial Litigation among the Greeks“, *Traditio* 4/1946, 31–87.